

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 85, Aralık 2018, s. 298-312

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

02.12.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

26.12.2018

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU
Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis
nurullahagitoglu@gmail.com

FUAD SEZGİN'İN (Ö. 2018) BAZI HADİS MESELELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Öz

Anadolu'nun geçmişten bu yana kadim bir kültüre sahip olduğu bilinmektedir. Oluğça hareketli bir tarihi geçmişi bulunan Anadolu'nun yetiştirdiği veya kökenleri bu coğrafyaya ait olan çok önemli âlimler bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde de böyle bilginler yetişmiştir. Bu önemli bilginler içerisinde, Fuad Sezgin Hoca göze çarpmaktadır. 1924-2018 tarihleri arasında yaşayan Sezgin'in yurt içi ve yurt dışında hareketli ve yoğun bilimsel faaliyetler gerçekleştirdiği hususu, yerli ve yabancı hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. En önemli bilim tarihçilerinden kabul edilen Sezgin'in, çok fazla sayıda dil bildiği, çok esere imza attığı ve vefatına kadar da yoğun çalışmalarına aralıksız devam ettiği hususu takdirle karşılanmaktadır. Sezgin'in hadis alanıyla ilgili çok önemli ve dikkat çeken bir eseri bulunmaktadır. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adını taşıyan bu eserde, ilk asırlarda muhaddislerle filologlar arasındaki ilişkinin bir kısmını aydınlatma amacı taşıdığını bizzat kendisi ifade etmektedir. Buhârî'nin de diğer hadis musannıfları gibi kendinden evvel mevcut bir literatürden istifade etme imkânından mahrum kaldığı, değişik beldeler gezerek hadis râvileri ile temas etmek suretiyle topladığı şifâhî haberlerden kitabını oluşturduğu kanaati hâkimken Sezgin, bu eseriyle durumun öyle olmadığını net bir şekilde ortaya koyma başarısını göstermiştir. Kitabının birinci bölümünü oluşturan konuların işlenmesinden maksat, İslâmî rivayetin gözden kaçırılan ve yanıltıcı sonuçlara ulaştıran hususiyetlerinin izâhıdır. Biz de bu makalemizde Sezgin'in bu bağlamda ele aldığı hadislerin ilk kaynakları, ted-

* Bu çalışma, Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Kongresi'nde (8-10 Kasım 2018, Mardin) sunulan tebliğin geliştirilerek makale formatına getirilmiş halidir.

vini ve nakli gibi konuları inceleyip değerlendirmeye gayret göstereceğiz. Onun konuları işlerken tartışmalara girmesi, özellikle oryantalistlere verdiği cevaplar ve yaklaşım tarzını tespit etmek de çalışmamızın amaçlarından. Sezgin'in bu konulardaki görüşleri ve yaklaşımını değerlendirirken hadis usulündeki kaide, yaklaşım ve eserleri göz önünde bulundurarak değerlendirme yapma yoluna gideceğiz.

Anahtar kelimeler: Hadis, Rivayet, Buhârî, Yazılı Kaynak, Sezgin.

AN EVALUATION ON THE VIEWS OF THE FUAD SEZGIN (d. 2018) ON SOME HADITH ISSUES

Abstract

Anatolia has been known to have an ancient culture since the past. There are very important scholars of Anatolia, which have a very active history, or whose origins belong to this geography. Fuad Sezgin who is within these important scholars, stands out. Sezgin, who lived between 1924 and 2018, carried out intensive and intensive scientific activities both in Turkey and abroad, is accepted by almost all local and foreign people. The most important historians of science adopted from Sezgin, he knows too many languages, many works for signature until the death of the horse and the considerations which continues its intensive work is to be commended. Sezgin has a very important and remarkable work in the field of hadith. In this work, bearing the name *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, move some of that in the first century lighting purposes with the hadith refers to the relationship between philologists himself. While Bukhari was deprived of the opportunity to benefit from an existing literature like other hadith books, and he believed that his book was composed of healing stories he had collected through contact with hadith transmitters, Sezgin succeeded in making clear that he was not the case with his work. The purpose of the first part of his book is the processing of the subjects, the explanation of the characteristics of the Islamic narrative which are overlooked and which lead to misleading results. In this paper, we will try to examine and evaluate the first sources, treatment and transplantation of the hadiths which Sezgin discussed in this context. One of the purposes of our study is to enter into discussions while processing subjects, especially to determine the answers and approach to orientalists. When evaluating Sezgin's views and approach on these issues, we will try to make an evaluation by considering the base, approach and works in the hadith method, both classical and modern.

Keywords: Hadith, Rumor, Bukhari, Written Source, Sezgin.

GİRİŞ

İslam dini, gönderildikten sonra, bir medeniyet inşa etmiştir. İslam kültür ve medeniyetini diğerlerinden ayıran en önemli hususlardan biri ilim kavramıdır. Bu kavram, İslam fikir ve düşünce tarihinde hep belirleyici olmuştur.¹ Müslümanlar her devirde ilmî faaliyetleri önemsemişlerdir.² İlmî faaliyetler önemli âlimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

¹ Mehmet Aydın, "İslam'a Göre İlim", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1986): 1.

² Aydın, "İslam'a Göre İlim", 12.

Müslümanlara önderlik eden âlimler ve araştırmacılar her dönemde var olagelmışlerdir. İçinde bulunduğumuz yıl vefat eden Fuad Sezgin de böyle önemli bilginlerden biridir. En önemli bilim tarihçilerinden kabul edilen Sezgin'in çok sayıda eseri bulunmaktadır. O, hadis alanıyla ilgili önemli ve dikkat çeken *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı çalışmasında,³ ilk asırlarda muhaddislerle filologlar arasındaki ilişkinin bir kısmını aydınlatma amacı taşıdığını bizzat kendisi ifade etmektedir. Buhârî'nin de diğer hadis musannıfları gibi kendinden evvel mevcut bir literatürden istifade etme imkânından mahrum kaldığı, değişik beldeler gezerek hadis râvileri ile temas etmek suretiyle topladığı şifâhî haberlerden kitabını oluşturduğu kanaati hâkimken Sezgin, bu eseriyle durumun öyle olmadığını net bir şekilde ortaya koyma başarısını göstermiştir.

Bu makalemizde onun söz konusu eseri çerçevesinde, hadislerin ilk kaynakları, tedvini ve nakli gibi konuları ele alışıma inceleyeceğiz. Ancak öncesinde onun kısaca hayatı ve eserlerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

I. FUAD SEZGİN'İN KISACA HAYATI

Fuad Sezgin, Osmanlı döneminin son yıllarında kadılık yapan Mehmet Sezgin ve Cemile Feride Hanım'ın çocuğu olarak 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğmuştur. Kendisi, bilimler tarihçisi olabildiyse ve hocası Ritter'den (ö. 1971) ilk dersleri anlayabildiyse bunun, babasının ilk dersleri sayesinde olduğunu belirtmiştir. Doğubeyazıt'ta ilkokulu, Erzurum'da ortaokulu ve liseyi bitirip 1943 yılında ilk planına göre matematik okuyup mühendis olmak için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde alanında en tanınmış uzmanlardan Alman şarkiyatçı Helmut Ritter (ö. 1971) tarafından verilen bir seminere katılan Sezgin, ilk planını kökten değiştirmiş, Ritter'in anlattıklarının etkisi altında ertesi gün derslere kayıt olmak üzere Enstitü'ye gitmiş ve kaydolmuştur.⁴

Sezgin, 1943-1951 yılları arasında İslami bilimler ve Oryantalizm alanında öncü bir yere sahip olan Helmut Ritter'in (ö. 1971) yanında öğrenim gördü.⁵ Sezgin, Ritter'e öğrenci olarak kabul edildiğinde kendisi için dönüm noktası olan Ritter'in sözünden şöyle bahseder:

"1943 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Şarkiyat tahsiline başladığımda, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük Şarkiyatçısı olarak tanınan Helmut Ritter'in öğrencisi olmak şans ve nimetine kavuştum. Bana ve fazla tembel bir öğrenci olmadığımı inanınca, doğal bilimlerle, özellikle matematikle ilgilenmemi, modern matematiğin temelinde İslam bilginlerinin kitaplarının bulunduğunu söyledi. Misal olarak el-Hâzermî, İbn Yûnus, İbn el-Heysem ve el-Bîrûnî'nin adını zik-

³ Eserle ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuad Sezgin*, (İstanbul: Ensar Yay., 2018), 121 vd.

⁴ Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 93.

www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf 23;
www.biyografya.com/biyografi/16909 Fuad Sezgin bu olayı şöyle aktarır: "1943 yılında akrabalarımın biri beni Edebiyat Fakültesine götürdü. Hâlbuki ben mühendis olma sevdası peşindeydim. O zaman büyük bir Alman âlim vardı. Arapça'yı çok iyi bilirdi. Akrabam bana 'seni onun seminerine götürmek istiyorum' dedi. Ben de 'gidelim' dedim ve o büyük âlimin seminerine gittim. O gün o büyük âlim beni adeta büyüledi. Ben artık mühendis olmayı veya başka bir mesleğin peşinden koşmayı kafamdan çıkardım. O büyük âlimin talebesi olmayı düşünüyordum. Kayıt zamanı geçmişti, ama gecikmeli de olsa dekan'a gittim. Bir şans eseri dekanın odasında bulunduğum sırada o büyük âlim de odaya girdi. İri yarı bir adamdı. Durdu. Dekanla konuşmamın bitmesini bekledi. Dekan ona 'Oo.. Ritter bey..' dedi. 'Sizin talebeniz olma başvurusunda bulunan bir insanla konuşuyorum.' dedi. Hoca bana şöyle bir baktı, 'Galiba bu benim dünkü seminerimdeydi' dedi. O adam büyük Avrupalı oryantalistlerin belki en büyüğü idi. Bu büyük oryantalistlerin arasında farklı bir tipti. Beni çok etkilemişti." Fuad Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri, Söyleşi: Sefer Turan*, (İstanbul: Timaş Yay., 2018), 13-15.

⁵ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 13-15; Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 93.

retti. Onların Batı dünyasında tanınan en büyük bilginler seviyesinde olduğunu söyledi. O gün eve gittim. Çok zor ve uykusuz bir gece geçirdim. Bir taraftan genç hafızamda eve götürdüğüm dört isimden başka çok şey bilmek aşkı, öbür taraftan, ilkokula başladığım zamanlarda bir öğretmenimden duyduğum: “İslam bilginlerinin dünyanın bir öküzü boynuzu üzerine oturduğuna inandıkları” sözü benim için bir dönüm noktası oldu. Sabahın olmasını, hocama çok şeyler sorma saadetine kavuşma anını sabırsızlıkla bekledim.”⁶

Alman ordusunun 1943 yılında Bulgaristan'a kadar ilerlemesinden dolayı Türkiye'de üniversite öğretimi askıya alındığında, Ritter öğrencilerine bu uzun arayışı değerlendirmelerini ve Arapça öğrenmelerini tavsiye etti. O sırada Fuad Sezgin *Taberi'nin tefsirini*, Türkçe meali içeren kitaplarla karşılaştırmaya karar verdi ve zor bir dille yazılan tefsiri anlayabilmek için altı ay boyunca her gün 17 saat Arapça çalıştı. Dil öğrenmede de çok yetenekli olan Fuad Sezgin'in ileri yaşlarına kadar bu yüksek çalışma temposunu devam ettirdiği ifade edilmiştir. 1947 yılında Bedî' ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdikten sonra, Helmut Ritter'in danışmanlığıyla Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın *Mecâz'ul-Kur'ân'ındaki* filolojik tefsirini konu alan ikinci bir tez hazırladı.⁷

Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adındaki takdim tezini 1956 yılında yayımladı.⁸ Daha sonra Frankfurt Üniversitesinde araştırma ve öğretim faaliyetlerine devam etti.⁹

Standart referans kitabı olan ve *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS) *Arap İslam Bilimleri Tarihi* olarak bilinen eserinin ilk cildini, 1967 yılında yayımladı. Bu kapsamlı eserin (GAS), muhtelif ciltlerinde bulunan konulardan bazıları şöyledir: Kur'ân ilimleri, Hadis ilimleri, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Şiir, Tıp, Zooloji, Simya, Kimya, Botanik, Ziraat, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji ve ilgili alanlar, Dilbilgisi, Matematiksel Coğrafya, İslâm'da Kartografya, İslam Felsefe Tarihi.¹⁰

Sezgin, zamanın kıymetini bilen ve vakti verimli kullanan bir yapıya sahipti. Sözünde duran, randevularına saatinde giden bir insandı. Kanaatkâr olup dünya nimetlerine aşırı dalınamayı, güzel sabır sahibi olmayı tavsiye eden, gerçek anlamda Allah korkusu ile hareket etmeyi esas alan bir kişiliğe sahipti.¹¹

Sezgin, eline aldığı kitapları anlamak için defalarca tekrarladığını, o kitaptan anlamadığı bir şey olunca eksikliği kendisinde aradığını belirtmiştir. İlmî çalışmalarda takip edilecek metodun çok önemli olduğunu ifade etmiştir. O, bu konuda ön yargılı olmamak gerektiğini, gerektiğinde yabancılardan yararlanmanın yararlı olacağını anlatmıştır. Sezgin bunları belirtirken günümüz Müslümanlarının metotsuz hareket etmelerinden yakınmış ve bu durumdan dolayı acı duyduğunu dile getirmiştir.¹²

⁶ Fuad Sezgin, *İslam Bilim Tarihi Üzerine Sohbetler*, (İstanbul: Timaş Yay., 2018), 10-11.

⁷ Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 94.

www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf s. 23.

⁸ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 10. 1956'da yayınlanan bu çalışmasını 1954 yılında tamamladığı kaydedilmiştir. Bkz. Fuad Sezgin, *İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, (İstanbul: Timaş Yay., 2018), 4.

⁹ www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf 23-24; Sezgin, *İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, 4.

¹⁰ www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf 24.

¹¹ Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 95.

¹² Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, 96.

Uluslararası çeşitli akademilerin üyeliğini de yapan Sezgin, çok sayıda önemli ödül ve nişana layık görülmüştür. Dünyanın yazma eserlere sahip bütün kütüphanelerinde dörtüzbün ciltten fazla eseri inceleyen Fuad Sezgin çok sayıda dil bilmekte idi.¹³

Fuad Sezgin, oryantalizmin etkisinde kalmadan ve son derece samimi bir İslam âlimi olarak birçok oryantalist hocadan faydalandığını bildirmiştir. Onun etkilendiği ve faydalandığı ilim adamlarından bazıları şunlardır: Helmut Ritter (ö. 1971), Matthias Schramm (ö. 2007), George Sarton (ö. 1956), Willy Hartner (ö. 1981), Franz Rosenthal (ö. 2003).¹⁴

Eserlerinin en başında *Geschichte Arabischen Schriftums* (Arap Edebiyat/Kültür Tarihi) gelir, bu esere kısaca GAS denir.¹⁵ Fuad Sezgin bu eseri üzerinde yaklaşık 60 yıl çalışmıştır. Kitap farklı bilim alanlarında kaleme alınan biyografiler ve eserleri içermektedir. Bir başka ifade ile İbnü'n-Nedim'in ünlü eseri *el-Fihrist* ile başlayan geleneği devam ettirmiştir. Bundan dolayı çok kıymetli bir kaynak hüviyetindedir.¹⁶ Diğer bazı çalışmaları şöyledir: *İslam'da Bilim ve Teknik; Kur'an Bilimi, Hadis, Tarih, Fıkıh, Doğmatik ve Mistik; Alman Dilinde Arapça ve İslam Bilim Bibliyografyası; İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti, İslam Tarihinde Rivayetlerin Değeri, Hadis Musannefatının Mebdei ve Mamer b. Raşid'in Camii vb.*¹⁷ İncelediğimiz eseri *Buharinin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı çalışması da çok ses getirmiş en önemli çalışmalarındandır.

Fuad Sezgin, 30 Haziran 2018'de vefat etmiştir.

II. FUAD SEZGİN'İN BUHÂRÎ'NİN KAYNAKLARI HAKKINDA ARAŞTIRMALAR ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE BAZI HADİS KONULARINA YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar çalışmasına başlamasını Sezgin şöyle anlatmıştır: “*Mecâzu'l-Kur'ân*'ın kaynaklarını arıyordum. O sırada İbn Hacer'in *Tehzib* adlı eseriyle karşılaştım. Muammer b. el-Musennâ'yı¹⁸ Buhârî'nin kitabında Muammer diye zikrettiğini öğrendim, “Buhârî'nin ne alakası var bu kitapla?” dedim. Buhârî'nin kitabının sekiz büyük bölümü vardır, bir kısmı Tefsirdir. Buhârî'nin kitabına baktım, “Kale Muammer” diye alıntılar yapıyor. Bunu okuyunca baktım ki, Buhârî, *Mecâzu'l-Kur'ân*'dan da cümleler iktibas ediyor. Yani bir hadis kitabında, bir filoloji kitabından alınma uzun uzun cümleler var. Hatta yer yer, aşağı yukarı, kitabı ihtisar etmiş. Bu durum, bütün hadisler hakkındaki tasavvurumu allak bullak etti. Bunun üzerine karar verdim, tezi bitirince Buhârî'ye bakacaktım: Acaba Buhârî ara sıra da olsa yazılı kaynak kullandı mı? Bu işin hikâyesi de böyle başlamıştır.”¹⁹

Sezgin, bu eserinde hadislerin yazılması (kitâbet), tedvîn, tasnîf ve tahammül konuları üzerinde de durmuştur. Özellikle oryantalistlere cevap mahiyetinde İslam'ın ilk döneminden itibaren hafıza ile beraber yazı ile kayıt altına alma işinin de gerçekleştirildiğini ispatlamaya çalışmıştır.

¹³ www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf 26.

¹⁴ Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 102-104. Ayrıca bkz. Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, 54-55.

¹⁵ Sezgin Brockelman'ın GAL eserindeki eksiklikleri tamamlamak için bir zeyl yazmayı düşündü. Sonra eksikliklerin çok olduğunu görünce müstakil eser yazdı. (Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 114-115.)

¹⁶ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, 9.

¹⁷ Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 115-118.

¹⁸ Aslında bu isim Ma'mer b. el-Müsenna şeklinde olmalıdır. Bkz. Süleyman Tülücü, “Ma'mer b. el-Müsenna”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), XXVII, 551. Ali Karakaş, muhtemelen bu durumun, yazım hatasından kaynaklandığını, zira Sezgin'in, tahkik ettiği Mecâzu'l-Kur'ân'ın başında Ma'mer b. el-Müsennâ'yı hareketli kaydetmiş olduğunu belirtmektedir. (Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 123)

Biz de bu bölümde, yukarıda bahsedilen konulara Sezgin'in yaklaşımını ele alıp değerlendirmelerde bulunacağız.

İslam dininin gönderilmesi ile birlikte değişik kültür ve medeniyetlerle karşılaşma sonucu yazı kullanımının da gelişmeye başladığını Sezgin, bu hususu şöyle anlatır: “Arapların İslam'dan önce hayranlık uyandıran yüksek şiirleri vardı, ancak Arap Yarımadasını pek aşmıyordu. İslam'ı kabul ettikten sonra 30 yıllık kısa bir zaman içinde Müslümanlar geniş bir coğrafyaya hükmeder duruma geldiler. Böylelikle Müslümanlar ve diğer kültürlerin doğrudan temas ve bağları sağlanmıştı. Bunun sonucunda Yunanlılar, İranlılar, İbraniler eski kültür dünyasının bilgilerini taşıma imkânı buldular. Bunlar kısmen kendi dinlerini bırakmayan, kısmen de Müslüman bilginler olarak Emevî devletinin önemli işlerini üstleniyorlardı. Bunlardan kimileri ana dillerinde yazılı bazı kitapları Arapçaya çevirerek yeni kültür dünyasının eski kültür dünyasının bir devamı olarak beslenmesini sağlamışlardır.”²⁰

Hadislerin sadece ezberlendiğini, yazı ile kayıt altına alınmadığını iddia eden oryantalistlerin yanlıgısını ortaya koyan Sezgin, durumun böyle olmadığını anlaşılır bir şekilde izâh etmiştir. Hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığına dair çok sayıda örnek gösteren Sezgin, oldukça erken devirlerden itibaren genel anlamda yazıya ilgi duyulduğunu anlatmaktadır.²¹ Öte yandan oryantalistler içinde Nabia Abbott gibi İslam'dan önce de o coğrafyada yazının var olduğunu ileri sürenler de çıkmıştır.²² Ancak yazının gelişmesi elbette daha sonra zamanla gerçekleşmiştir.

Sezgin'in konuyla ilgili yaptığı şu tespitleri de önemlidir: “Yazıyla tespite karşı tereddütlü davrananların yanında kitâbeti hadisin ve ilmin ilk şartı addedenler de vardı. Daha tâbiîn asrında yazılı olmayan ilmin ilim sayılamayacağını söyleyenler bulunuyordu. Hadislerin yazılması lehinde ortaya konabilecek birçok örneğin yanında yazıyı ayıplayanlar da vardı. Ancak onlar ehemmiyetsiz bir azınlık idiler. Hadislerin yazılması karşısındaki zayıf mukavemet adeta fantezist bir mahiyette ta altıncı asra kadar zaman zaman görülürmüşür.”²³

Geniş İslam topraklarına yayılmış olan hadis, bir asra yakın bir süre kısmen bizzat Hz. Peygamber tarafından yazdırılmış hükümler, mektuplar ve bazı sahâbîlere atfedilmiş sahifeler şeklinde yazı ile ve kısmen de onunla birlikte bulunmuş söz ve fiillerini dikkatle izlemiş olanların hafızaları ile korunmuştu.²⁴ Burada yazı ve hafızanın birbirini destekleyen iki araç olduğu unutulmamalıdır.

Hz. Peygamber (sas) Kur'ân ile karışması ve daha işin başında olan Müslümanların Kur'ân'ı bırakıp sadece hadis ile meşgul olmalarından endişe ettiği için hadislerin yazımını yasaklamıştır. Bundan dolayı Kur'ân ile hadisi karıştırmayacağından emin olduğu Abdullah b. Amr el-Âs gibi yazıyı iyi bilen bazı sahâbîlere hadis yazma izni vermişti.²⁵ Aslında kitâbet, yani hadis yazma faaliyetinin Hz. Peygamber zamanında başladığı söylenebilir.²⁶ Ekrem Ziya Umerî yukarıdaki görüşü savunurken İzmirli İsmail Hakkı ise hadislerin yazılmamasının gerekçesini

¹⁹ <http://talid.org/downloadPDF.aspx?filename=87.pdf>

²⁰ http://www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf 4.

²¹ Fuad Sezgin, Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, (Ankara: Kitabiyat, 2000), 31 vd; a. mlf., Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 75.

²² Ali Karakaş, Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı, s. 78.

²³ Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 55.

²⁴ M. Zübeyr Siddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, Çev. Y. Ziya Kavakçı, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004), 56.

²⁵ Ekrem Ziya Umerî, Hadis Tarihi, Çev. İsmail Kara, (Konya: Esra Yay., Trs.), 13.

²⁶ Abdullah Aydınli, Hadis İstılahları Sözlüğü, (İstanbul: İFAV Yay., 2011), 151.

sadece Kur'ân'la karışma endişesi ile sınırlandırmaktadır.²⁷ Ulemadan İbn Kuteybe ed-Dineverî ve son asır âlimlerinden Şeyh Ahmed Muhammed Şakir gibi bazıları ise hadis yazmaya izin veren hadislerin yasaklayan hadisleri nesh ettiğini iddia etmişlerdir.²⁸ Aslında en önemli etkenler olarak Kur'ân ile karışması ve Kur'ân'ın ihmaline neden olacağı endişesi olmakla birlikte yazının gelişmemiş olması, yazı malzemesinin azlığı ve yazı bilenlerin azlığı noktaları da unutulmamalıdır.

Hadislerin yazılmasını nehyeden düşüncenin, Kur'ân ile karışma endişesi ve Kur'ân'ın ihmâl edilmesi korkusuna dayandığını belirten el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) bu konudaki yaklaşımını benimsemiş görünen Sezgin'in,²⁹ yazı malzemesi, yazının gelişmemiş olması,³⁰ yazı bilenlerin azlığı gibi hususlara değinmemiş olması dikkat çekmektedir.

Abdullah b. Ömer'in hadis yazdığı, Hz. Ali'nin sahifesinin olduğu, sadaka, diyât, ferâiz ve sünen ile ilgili Amr b. Hazm'a ait sahifenin olduğu da belirtilmiştir. Hicretin onuncu yılında Hâlid b. Velîd'in aracılığıyla Müslüman olan Necran'daki Hâris b. Kâ'b oğullarına Hz. Peygamber Amr b. Hazm'ı idareci olarak göndermiş, dinî esasları, Kur'ân'ı öğretmek ve zekât toplamakla görevlendirmiştir. Orada yapacağı işleri belirten bir de tâlimatname yazdırıp kendisine vermiştir. Bu tâlimatnâmede dinin emirleri ve yasaklarıyla zekât, diyet ve cezaî konular yer almıştır.³¹

Ashâb döneminde hafızasında bulunan rivayetleri desteklemek amacıyla hadisleri yazmadığına pişman olanlar olmuştur. Evzâî'nin de belirttiği gibi, insanların çoğalması, ilimlerin artması, senedlerin uzaması, rical isimleri, künyeler ve nisbelerin sayısının yükselmesi gibi durumlar artık hafızanın belki de yetersiz kalmasını ve kitabetin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir.³²

İlk dönemlerde hadisleri yazma konusuna Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musâ, Ebû Said el-Hudrî gibi bazı ashâb ve tâbiûndan kimi âlimler sıcak bakmadılar. Ancak Hz. Ali, Hz. Hasan, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer gibi diğer bazı sahâbe ve tâbiûndan âlimler yazmayı uygun görüyorlardı. Bu babta Ebu Şâh hadisi³³ onlara en iyi dayanak olmuştu.³⁴ Ancak ağırlığı hafıza verdikleri söylenen sahâbenin yazı işini tamamen ihmâl ettikleri de söylenemez.

Hadislerin tesbît ve tedvîni İslâm'ın ilk dönemlerinde başlayıp II. yüzyılda tüm hızıyla devam ettiği halde, bir kısım oryantalistler, hadislerin II. ve III. yüzyılların ürünü olduğunu ve

²⁷ İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi, (İstanbul: Daru'l-hadis, 2002), s. 64.

²⁸ Ekrem Ziya Umerî, Hadis Tarihi, Çev. İsmail Kara, (Konya: Esra Yay., Trs.) 13.

²⁹ Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 52-53.

³⁰ Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, (Ankara: TDV Yay., 1998), 27.

³¹ Bkz. İbn Abdilberr, Câmîi Beyânî'l-İlim, I, 298, 302, 303; Selman Başaran, "Amr b. Hazm", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), III, 85.

³² Hatib, Takyîdu'l-İlim, 60, 64.

³³ Muslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-sahîh, I-V, Tahk. Muhammed Fuad Abdulkaki, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Trs.), Hacc, 447, 448; Ebû Şah olayı, hadislerin Hz. Peygamber'in emriyle yazılması konusu açısından önemlidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, hadislerin yazılabileceğini en iyi belirten vesikanın bu hadis olduğunu söylemektedir. Olayın kayda değer bir yanı da Ebû Şah'ın yazılı bir kültüre sahip olan İran ve Yemen'den gelmiş olması, ayrıca hadisi yine bir Yemenli olan Ebû Hüreyre'nin rivayet etmesidir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I-VIII, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Dâru'l-hadis, 1995) VII, 82; Muslim, Züh'd, 72 (Şamile prg. Şerh kısmı); Abdullah Aydın, "Ebû Şah", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), X, 233.

³⁴ İbn Abdilberr, Câmîi Beyânî'l-İlim ve Fadlih, I-II, Tahk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri, (Suud: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), I, 298; İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi, 62-63.

ortaya çıkan ihtiyaçlara göre uydurulduğunu iddia etmiştir.³⁵ Bunlardan Sir W. Muir, II. yüzyılın ortalarından önce yazılı hadis belgesinin bulunmadığını söylemiş, Goldziher ve Schacht, Emevîler devrinde yaygın olan hadislerin ahlâk, zühd, âhiret hayatı ve siyaset konularıyla ilgili olduğunu, bu dönemde fikhî hadis bilinmediğini ileri sürmüştür, Robson, hadislerdeki senedlerin II. yüzyılda uydurma birtakım hadisleri sahih göstermek için meşhur isimler kullanılarak ortaya konduğunu iddia etmiştir. Bu iddialar etrafında uzun tartışmalar cereyan etmiş, ancak son zamanlarda yapılan ciddi araştırmalarla bunlar çürütülmüştür.³⁶ Diğer taraftan oryantalistlerin içinde bile böyle düşünmeyenler bulunmaktadır. Bazılarınca bir hadis oksidentalisti³⁷ olarak düşünülen Nabia Abbott (ö. 1981), Goldziher ve Schacht gibilerin aksine hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazıldığını ileri sürmüştür. Oryantalistler içinde değerlendirilse bile Abbott'un hadislerin yazılması konusundaki fikirleri, sünnet/hadis Hz. Peygamber döneminden itibaren özellikle sahâbe zamanında yazıldığı ve şifahî rivayetlerle beraber yazılı metinler şeklinde nakledildiği yönündedir.³⁸

Hadisin tedvîni ve literatürünün gelişimi noktasında Goldziher'in (ö. 1921) vardığı sonuçlar bazen ölçü alınmış, konuyla ilgili temel sorunlarda ona atıfta bulunulmuştur. Sezgin, bu eserinde Goldziher'in bu iddialarını sorgulamayı hedeflemiş, bu konuda doğruları ortaya koymaya gayret etmiştir.³⁹ Zira Goldziher ve onun takipçisi oryantalistler, hadis edebiyatı ile ilgili kaynaklarda hadis tedvîni hakkında verilen bilgilerin asılsız olduğunu, sonraki nesillerin bunu uydurarak Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719) ile ilişkilendirdiklerini kaydetmişlerdir. Onlar Emevî sultanlarının başta Zührî (ö. 124/742) olmak üzere birçok ilim adamına hadisleri toplama görevi verdiklerini, o âlimlerin de onların talepleri doğrultusunda hadisleri uydurarak temel hadis külliyyatını oluşturduklarını iddia etmişlerdir.⁴⁰

Hadis kitâbetinden sonra gelen aşama tedvîn merhalesidir. Cem' u'l-hadis adı da verilen tedvîn işi⁴¹ hadis tarihinde önemlidir. Muhaddisler, hadislerin yazıya geçirilmesi ve belli esaslara göre kitap haline getirilmesi sürecini kapsayan I-III. yüzyılları hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf olmak üzere dört dönem halinde incelemiştir. Tedvîn öncesinde hadisin sözlü ve yazılı olarak korunduğu bu iki döneme tesbît dönemi de denir. Bunun ardından tedvîn dönemi gelir. Yazılı olarak derlenen ve sözlü olarak nakledilip kayda geçirilen hadislerin muhaddisler tarafından belli esaslara göre sıralandığı döneme tasnîf dönemi adı verilir.⁴²

Hiz. Ömer hadisleri toplamaya teşebbüs etmişse de, bu durumu düşünmüş ancak, Kur'an Müslümanlar tarafından ikinci plana atılır ve ihmal edilir endişesiyle bu fikrinden vazgeçmiş-

³⁵ Bkz. Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 75.

³⁶ Mehmet Efendioğlu, "Tedvîn", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), XXXX, 269.

³⁷ Oksidentalizm hakkında doyurucu bilgi veren Ali Karakaş şu malumatı vermektedir: "Oryantalizm, şarkiyatçılık, istişrak ve doğu bilimi olarak bilindiği gibi, oksidentalizm de buna karşılık olarak batı bilimi veya garbiyatçılık kelimesi ile tanımlanmaktadır. Oryantalizm ile ilgilenenlere müsteşrik dendiği gibi, oksidentalizm ile ilgilenen kişilere de müstağrib denmektedir. Oksidentalizm doğunun batıyı inanç, ibadet, kültür, tarih, coğrafya, ekonomi, siyaset, örf ve adet açısından değerlendirmesidir. Diğer bir ifade ile oksidentalizm, doğunun batıyı akademik araştırma konusu yapmasıdır. Şu anda oryantizm, akademik bir konu iken oksidentalizm henüz o seviyeye ulaşmamıştır. Batı'ya karşı kendi dilini, kültürünü, siyasetini, kısacası tüm değerlerini savunan doğuluların bu hareketi oksidentalizm olarak değerlendirilmektedir. " Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, s. 55

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Ali Karakaş, Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı, s. 77.

³⁹ Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 127.

⁴⁰ Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, s. 59 vd.; Karakaş, Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı, s. 83.

⁴¹ İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi, 62.

⁴² Efendioğlu, "Tedvîn", 267.

tir.⁴³ Hz. Ömer'in karşı çıktığı husus sosyal hayatta pratik değeri olan, amel edilebilir ve hukukî nitelik arz eden sünen türü rivayetler yerine amel edilmeyen rivayetlerle meşgul olunmasıdır.⁴⁴

Hz. Ömer'den sonra baş gösteren siyasî karışıklıklar yöneticilerin hadislerin tedvini konusuna eğilmesine fırsat vermemiştir. Resmî anlamda yeni bir tedvîn teşebbüsünün Emevîler'in Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân (ö. 86/705) tarafından başlatıldığı görülmektedir. Abdülazîz hadislerin tedvini konusunu resmen ele alan ilk devlet adamı olarak tanınmaktadır.⁴⁵

Abdülazîz b. Mervân'ın hadisleri tedvîn düşüncesi oğlu Ömer b. Abdülazîz tarafından gerçekleştirilmiştir. Ömer b. Abdülazîz (ö. 101) yönetime geldiği dönemde hadis uyduranların çoğaldığını görmüş, büyük âlimlerin vefatından sonra hadislerin kaybolacağı endişesiyle tedvîn işini resmen başlatmıştır.⁴⁶ Hz. Ömer tarafından sadece düşünülmüş olan bu ağır işi o, başlatmış ve kısmen de başarmıştır. Bu işte belki de en önemli isim Zührî ile beraber Ömer b. Sa'd gibi isimlerden de talepte bulunulmuştur. Ayrıca Halife, muhtelif bölgelerde yaşayan muhaddislere ne kadar mevcutsa o hadisleri kitap halinde toplamaları için bir genelge yazmıştır.⁴⁷

Tedvîn işinde Medine Valisi Ebübekir b. Hazm (ö. 100/719) ve Zührî öne çıkmaktadır. Zührî, hadisleri defterler halinde yazarak halifeye sunduğunu, halifenin bunları ülkenin değişik merkezlerine gönderip yöneticilerin, ilim ehlinin ve halkın istifadesine sunduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Zührî'nin, vefatından sonra el yazmalarını nakil için yük hayvanlarına ihtiyaç duyacak kadar hadis topladığı ifade edilmiştir.⁴⁹

Doğal olarak bu iş Zührî ile sınırlı kalmamış, sonrasında da tüm hızıyla devam etmiştir. Hadis toplama işinde Abdulmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc (ö. 150/760), Said b. Ebû Arûbe (ö. 157), Evzâî (ö. 159), Zâide b. Kudâme (ö. 160), Süfyan es-Sevrî (ö. 160) ve Hammâd b. Seleme (ö.165) gibi isimler dikkat çekmektedir.⁵⁰

Tedvîn faaliyetinin tamamlanmasından sonra tasnif dönemine geçilmiş, hadisler konularına veya râvilerine göre tasnif edilmeye başlanmıştır. II. yüzyılın ortalarına doğru hızla yaygınlaşan tasnif faaliyetinde Zeyd b. Ali, İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, İbn Ebî Arûbe, Süfyan es-Sevrî, Rebî' b. Habîb ve Hammâd b. Seleme önde gelen isimlerdir.⁵¹

Goldziher, başta Sprenger (ö. 1893) olmak üzere bazı ünlü oryantalistlerin tesirinde kalarak hadislerin güvenilir bir şekilde nakledilmediğini ve bu rivayetlerin hicri II. asırdaki yaygın kanaatleri yansıttığını iddia etmiştir. Bunun yanında Dozy (ö. 1883), Von Kremer (ö. 1889), Muir (ö. 1905), Nöldeke (ö. 1930), Caetani (ö. 1935), Schacht (ö. 1969) gibi müsteşrikler de bu

⁴³ Hatib, el-Bağdâdî, Takyidu'l-İlim, (Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'n-Nebeviyye, 1974), 49 vd; M. Zübeyr Sıddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, Çev. Y. Ziya Kavakçı, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004), 56-57; Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 31.

⁴⁴ Efendioğlu, "Tedvîn", 268.

⁴⁵ Efendioğlu, "Tedvîn", 268.

⁴⁶ Ömer b. Abdilaziz, alimlerin ölmesiyle ilmin yok olup gittiğini ifade ederken, oluşacak boşluğun başka ilimler veya düşüncelerle doldurulabileceğinin bilinciyle hareket etmiş gibidir. Bu sebeple çıkardığı genelgeyle hadislerin yaygınlık kazanmasını ve Hz. Peygamber'in öğretilerinin toplumsal birliği sağlamaya dönük bir sübap işlevi görmesini istemiştir. (H. Musa Bağcı, Hadis Tarihi ve Usulü, (Ankara: Bilay Yay., 2018), 187.)

⁴⁷ M. Zübeyr Sıddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, Çev. Y. Ziya Kavakçı, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004), 57-58.

⁴⁸ Efendioğlu, "Tedvîn", 268.

⁴⁹ Sıddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, 59.

⁵⁰ M. Zübeyr Sıddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi, Çev. Y. Ziya Kavakçı, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004), s. 59.

⁵¹ Umerî, Hadis Tarihi, 19; Geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, Hadis İstihlaları, (Ankara: AÜ Basımevi, 1980), s. 429 vd; Ahmet Özdemir, "Hicri İkinci Asırdaki İlmî ve Fikrî Tartışmaların Rebî' b. Habîb'in (Ö.175/ 792) el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eserine Yansımaları", JASSS, Number: 66 Spring II 2018, ss. 277-296; a. mlf., İbadiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsnedi, Şırnak Üniversitesi Yay., Şırnak 2018.

görüşleri ileri sürerek özellikle ahkâm konularındaki hadisleri çürütmeye çalışmışlardır.⁵² Onlara göre, hicri II ve III. asırlarda hadisin tedvin ve tasnifi maksadıyla dine farklı bir siyasi mahiyet vermek üzere Peygamber adına çeşitli hadisleri uydurma yoluna başvurulmuştur. Aslında Peygamber ile alakası olmayan ahkâm konusunda uydurulan bu rivayetlere güven duygusunu oluşturmak için bir de isnat sistemi oluşturulmuştur.⁵³

Sezgin, kitabında menfi niyetli böyle müsteşriklerin ve onların etkisinde kalan bazı Müslüman bilginlerin bu konudaki görüş ve düşüncelerini çürütmeye çalışmıştır.⁵⁴ Nitekim Sezgin'e göre bütün oryantalistleri aynı kefeye koymak da doğru bir yaklaşım değildir. İslam dünyasında oryantalistlerin yanlış tanındığını, oryantalist denilince hemen İslamiyet'i tenkit eden, kötüleyen kimselerin akla geldiğini, ancak bunun yanlış bir tanımlama olduğunu belirten Sezgin, kendisinin de onları körü körüne müdafaa etmediğinin altını çizmektedir.⁵⁵ Oryantalistleri Kur'an ve Sünnet hakkındaki değerlendirmelere göre üç sınıfa ayırmanın mümkün olduğu belirtilmiştir. Buna göre, Goldziher (ö. 1921) ve Schacht (ö. 1969) gibi aşırı şüpheçiler/septikler; Juynboll (ö. 2010) gibi orta yolu izleyenler ve Nabia Abbott (ö. 1981) gibi iyimserler olarak üç grupta ele alınması⁵⁶ mümkün olan müsteşrikleri ele alırken objektif davranmak bir gerekliliktir. Bazen objektif olamadıkları gerekçesiyle eleştirilen oryantalistlerle aynı hataya düşmemek gerektiği açıktır.

Sezgin, hadis literatürünün gelişimini üç aşamada değerlendirir:

Kitabet: Sahâbe ve erken tâbiûn döneminde hadislerin sahife veya cüz denen defterlere yazılması.⁵⁷

Tedvîn: Dağınık hadis malzemesinin hicri I. Asrın son çeyreği ve II. Asrın ilk çeyreğinde bir araya getirilmesidir.⁵⁸

Tasnif: Yaklaşık h.125 senesinden sonra hadislerin muhtevaya göre düzenlenmiş bablarda tasnif edilmesi. Hicri II. asrın sonlarına doğru bu türün yanında hadis tasnifinin sahabe ismine göre yapıldığı *musned* denen diğer bir tasnif türü ortaya çıkmıştır. Hicri III. asırda önceki sistematik eserler ele alınmış fıkıh bablarına göre düzenlenmiş *câmi* diye isimlendirilen ve Goldziher'in ilk sistematik tertiplenen hadis kitapları diye ele aldığı derlemeler⁵⁹ yazılmıştır.

Yukarıda Sezgin'in tasnif döneminden bahsederken sadece *musned* ve *câmi*' türünden bahsetmesi ilginçtir. Hâlbuki hadis tarihinde tasnif sistemleri incelenirken *ale'l-ebvâb* ve *ale'r-ricâl* şeklinde iki temel ayrımın olduğunu, *ale'r-ricâl*'in râvi esaslı olduğunu, sahâbi râvi esaslı olanlara genelde *musned* dendiğini, diğer bir tür olarak *mu'cemlerin* olduğunu bilmekteyiz. *câmi*'ler de erken dönemde ortaya çıkmakla beraber, *ale'l-ebvâb* yani konularına göre oluşturulan hadis derlemeleri içinde *câmi*'lerle beraber *musannef* ve *sünenlerin* de olduğu bilinmektedir. Muhtemelen onun meslekten hadisçi olmaması ve konuyu oryantalistlere cevap verme gayesiyle

⁵² Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, s. 127.

⁵³ M. Mustafa el-A'zamî, İslam Fıkıhı ve Sünnet, Terc. Mustafa Ertürk, (İstanbul: İz Yay., 1996), 9; Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 127-128.

⁵⁴ Karakaş, Hadis Oksidentalizmi, 128.

⁵⁵ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 114-115.

⁵⁶ M. Hayri Kırbaçoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitabiyat Yay., Ankara 2002, s. 58; İbrahim Kutluay, "Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott", YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa), 2014, s. 281-324, s. 281; Ali Karakaş, Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı, (İstanbul: Ensar Yay., 2018), 11.

⁵⁷ Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 25.

⁵⁸ Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 25.

⁵⁹ Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 25.

hadislerin erken dönemlerden itibaren yazıldığı noktasına taşıma isteği ve çalışmanın ana gayesi olarak Buhârî'nin yazılı kaynaklara da dayandığını ispat çabası buna neden olmuş olabilir.

Kitabının başka bir yerinde de “Goldziher’in yanlış çıkarımları sebebiyle bir asır geç başladığını söylediği tasnifu’l-hadis, yani hadislerin bablara göre düzenlenmesi..” ifadesinden tasnîfi sadece *ale’l-ebvâb* ile sınırlandırdığını görüyoruz. Bu yaklaşımın da çok isabetli olmadığını düşünüyoruz.

Sezgin tasnif edilmiş hadis kitaplarının ilk müellifleri olarak geçen birçok âlimin ismini sıralamaktadır. O dönemin bize ulaşan en eski eserleri hakkında da faydalı bilgiler sunan Sezgin, ayrıca tasnîf faaliyetinin en eski tarihi olarak hicri 120-130 yıllarını belirleyen Ebû Tâlib el-Mekkî’yi (ö. 386/996) esas almaktadır.⁶⁰

Hadis sahasındaki tahammülü’l-ilim denen mekanizmaya ayrı bir önem atfeden Sezgin, bunun diğer kültür çevrelerinde örneği olmaksızın İslam kültürüne has bir mekanizma olduğunu belirtmektedir.⁶¹ Tahammül ve eda yollarını sayarken muhaddislerin saydığı sekiz metot hakkında da bilgi veren Sezgin, kıraat yönteminden bahsederken onun aynı zamanda arz⁶² diye isimlendirildiğinden bahsetmemektedir.⁶³

Muhaddislerin veya genel olarak Müslümanların Kur’ân’ı olduğu gibi hadislerin de büyük bir kısmını ezberlemeye çaba sarf ettikleri bilinen bir gerçektir. Ancak bu durum, bu suretle kitaplardan vazgeçildiği veya hiçbir yazılı malzemeye gerek duyulmadığı tarzında yorumlanmamalıdır. Nitekim Kur’ân’ın da yüzlerce el yazması mevcuttu. Ezbere rivayet ile meşhur olan muhaddislerin aynı zamanda kitap veya yazılı malzemelere sahip olduklarını öğreniyoruz.⁶⁴

Sezgin’in, tahammül yollarından bahsederken isnadlarda bulunan ‘an’ edatını izâh sadedinde, iki râvi arasındaki uzun zaman dilimini kastederek buradaki kopukluğu “maktû’ veya mürsel yani munkatî” şeklinde tavsif etmesi ilginçtir.⁶⁵ Hâlbuki maktû’, tâbiûn sözlerine denir, mürsel tâbiûnin sahâbeyi atladığı senedler⁶⁶ iken munkatî’ terimi kopukluğu ifade etmektedir.⁶⁷

Fuad Sezgin’in, Buhârî’nin bâbları tasnif işinde kendinden önceki yazılı kaynaklara tâbi olduğunu ısrarla savunmasının onun bu kitaptaki en büyük yanılması olduğu eleştirisi yapılmıştır. Sezgin, Buhârî’nin önceki kitaplardan aktardığı belli olan ve zaten İbn Hacer tarafından kaynakları belirtilen nakillerini ‘onun bâbları tasnif işinde öncekilere uyduğu’ şeklinde yorumlamıştır.⁶⁸

⁶⁰ Sezgin, Buhari’nin Kaynakları, 27.

⁶¹ Sezgin, Buhari’nin Kaynakları, 27.

⁶² Hâkim en-Neysâburî, Marifetu Ulumi’l-Hadis, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-İlmiyye, 1977), s. 256; Nevzat Âşık, “Tahammül”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIX, 381.

⁶³ Sezgin, Buhari’nin Kaynakları, 28.

⁶⁴ Sezgin, Buhari’nin Kaynakları, 38.

⁶⁵ Sezgin, Buhari’nin Kaynakları, 45.

⁶⁶ Salahattin Polat, “Mürsel”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXII, 52.

⁶⁷ Maktû terimini ilk defa, hadis terimlerinin henüz yerleşmediği II. (VIII.) yüzyılda İmam Şâfi’i “isnadı muttasıl olmayan munkatî’ hadis” anlamında kullanmıştır. Daha sonra Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Taberânî ve Dârekutnî gibi III (IX) ve IV. (X.) yüzyılların bazı muhaddisleri bu konuda onu takip etmişlerdir. Aynı kökten türeyen bu iki terimin zaman zaman karıştırıldığı ve birbirinin yerine geçtiği olmuştur. Zeynüddin el-İrâkî’nin belirttiğine göre hadis hâfızı Ebû Bekir el-Berdicî tâbiûnin sözleri için munkatî’ terimini kullanmış, ancak hadis usulü âlimleri bunu yanlış sayarak kendisini eleştirmişlerdir. Bilindiği kadarıyla maktûu “tâbiûnin sözü” mânasında ilk kullanan âlim Hatîb el-Bağdâdî’dir. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Maktû”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVII, 457.

⁶⁸ Ali Albayrak, “Fuad Sezgin’in “Buhârî’nin Kaynakları” Kitabı Üzerine Değerlendirmeler”, Usûl: İslam Araştırmaları, 26 (2016): 58.

Fuad Sezgin'in terâcim ifadesini 'bâbların tafsilatı' şeklinde çevirmesinin de isabetli olmadığı belirtilmiştir. Çünkü *Sahîh*'ten bahsederken kullanılan terâcim ifadesi, Buhârî'nin bâb başlıklarını ve sonrasında nakletmiş olduğu bilgileri ifade etmektedir; bunlardan sonra gelen hadisler buna dâhil değildir. 'Bâbların tafsilatı' denildiğinde ise bâbların bütün ayrıntısı anlaşılmakta, sadece bâb başlıkları akla gelmemektedir. Ama Fuad Sezgin, bazı noktalarda önemli ayrıntıları bir şekilde gözden kaçırmış görünmektedir.⁶⁹ Sezgin'in "Buhârî'nin hadisleri bâblara göre tasnif ederken önceki kaynaklara tâbi olduğu" şeklindeki değerlendirmesinin abartılı bir genelleme olduğu da ifade edilmiştir.⁷⁰

Kitabında bazı noktaları karıştırmamasının, net ayırıştırılmamasının, hazmedilmemiş yoğun bilgi yumağından kaynaklandığı bildirilmiştir.⁷¹ Ancak spesifik bir konu üzerinde yaptığı derin araştırma ürünü sayılabilecek kitabı, adeta bir ezberi bozmuş gibidir. Özellikle oryantalistlerin iyi niyetle bağdaştırılamayacak bazı değerlendirmelerine, bilimsel anlamda ayakları yere basan bir mahiyette cevaplar vermiş olması önemlidir. Bu bakımdan da eserin daha fazla mütalaa konusu edilmesinde fayda olacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

Buhârî'nin de diğer hadis musannıfları gibi kendinden evvel mevcut bir literatürden istifade etme imkânından mahrum kaldığı, değişik beldeler gezerek hadis râvileri ile temas etmek suretiyle topladığı şifâhî haberlerden kitabını oluşturduğu kanaati hâkimken Sezgin, 1956'da yayımladığı *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı eseriyle durumun öyle olmadığını net bir şekilde ortaya koyma başarısını göstermiştir.

Sezgin, bu eserinde hadislerin yazılması (kitabet), tedvin, tasnif ve tahammül konuları üzerinde de durmuştur. Özellikle oryantalistlere cevap mahiyetinde İslam'ın ilk döneminden itibaren hafıza ile beraber yazı ile kayıt altına alma işinin de gerçekleştirildiğini ispatlamaya çalışmıştır.

Hadislerin sadece ezberlendiğini, yazı ile kayıt altına alınmadığını iddia eden oryantalistlerin yanlıgısını ortaya koyan Sezgin, durumun böyle olmadığını güzel bir şekilde izah etmiştir. Hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığına dair çok sayıda örnek gösteren Sezgin, oldukça erken dönemden itibaren genel anlamda yazıya ilgi duyulduğunu anlatmaktadır. Aslında kitâbet, yani hadis yazma faaliyetinin Hz. Peygamber zamanında başladığı söylenebilir.

Ashâb döneminde hafızasında bulunan rivayetleri desteklemek amacıyla hadisleri yazmadığına pişman olanlar da olmuştur. İnsanların çoğalması, ilimlerin artması, senedlerin uzaması, rical isimleri, künyeler ve nisbelerin sayısının yükselmesi gibi durumlar artık hafızanın belki de yetersiz kalmasını ve kitabetin yaygınlaşmasını beraberinde getirmişti.

Cem'u'l-hadis veya tedvîn işi hadis tarihinde önemlidir. Tedvinin arkasından tasnif dönemi gelmiştir. Sezgin'in tasnif döneminden bahsederken sadece müsned ve cami türünden bahsetmesi ilginçtir. Muhtemelen onun meslekten hadisçi olmaması ve konuyu oryantalistlere cevap verme gayesiyle hadislerin erken dönemlerden itibaren yazıldığı noktasına taşıma isteği ve çalışmanın ana gayesi olarak Buhârî'nin yazılı kaynaklara da dayandığını ispat çabası buna neden olmuş olabilir.

⁶⁹ Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", 64.

⁷⁰ Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", 99.

⁷¹ Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", 63.

Kitabının başka bir yerinde de “Goldziher’in yanlış çıkarımları sebebiyle bir asır geç başladığını söylediği tasnif hadisi, yani hadislerin bablara göre düzenlenmesi..” ifadesinden tasnifi sadece ale’l-ebvâb ile sınırlandığını görüyoruz. Bu yaklaşımın da çok isabetli olmadığını düşünüyoruz.

Sezgin, ayrıca tasnif faaliyetinin en eski tarihi olarak hicri 120-130 yıllarını belirleyen Ebu Talib el-Mekki’yi (ö. 386/996) esas almaktadır.

Sezgin, tahammül yollarından bahsederken isnadlarda bulunan ‘an’ edatını izah sadedinde, iki ravi arasındaki uzun zaman dilimini kastederek buradaki kopukluğu “maktû’ veya mürsel yani munkatî” şeklinde tavsif etmesi ilginçtir. Hâlbuki maktû’ tâbiûn sözlerine denir, mürsel tâbiûnin sahâbeyi atladığı senedler iken munkatî terimi kopukluğu ifade etmektedir.

Hadislerin yazılmasını nehyeden rivayetlerin Kur’ân ile karışma endişesi ve Kur’ân’ın ihmal edilmesi korkusu olduğunu belirten el-Hatib el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr’in bu konudaki yaklaşımını benimsemiş görünen Sezgin, yazı malzemesi, yazının gelişmemiş olması, yazı bilenlerin azlığı gibi hususlara da vurgu yapsaydı daha isabetli olacaktı.

Fuad Sezgin’in, Buhârî’nin bâbları tasnif işinde kendinden önceki yazılı kaynaklara tâbi olduğunu ısrarla savunmasının onun bu kitaptaki en büyük yanılması olduğu eleştirisi yapılmıştır. Kitabında Fuad Sezgin’in bazı kavramları karıştırmasının, hazmedilmemiş yoğun bilgi yumağından kaynaklandığı belirtilmiştir. Sezgin’in “Buhârî’nin hadisleri bâblara göre tasnif ederken önceki kaynaklara tâbi olduğu” şeklindeki değerlendirmesinin de abartılı bir genelleme olduğu ifade edilmiştir.

Ancak bütün bunlarla beraber söz konusu kitabın özellikle hadis tarihi bakımından çok kıymetli olduğu hususu müsellemdir. Çok derin bir araştırma olması hasebiyle bazı ezberleri bozmakla birlikte Buhârî ve *el-Câmiu’s-Sahih’ini* biraz daha keşfetme kapısını aralamış ve objektif ilmî bakış açısıyla günümüz araştırmacılarına da ufuk açacak çok şey öğretmiştir.

KAYNAKLAR

- A’zamî, M. Mustafa. İslam Fıkhı ve Sünnet. Terc. Mustafa Ertürk, İstanbul: İz Yay., 1996.
- Ahmed b. Hanbel. Müsned. I-VIII, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dâru’l-hadis, 1995.
- Albayrak, Ali. “Fuad Sezgin’in “Buhârî’nin Kaynakları” Kitabı Üzerine Değerlendirmeler”, Usûl: İslam Araştırmaları, 26 (2016): 51-100.
- Âşık, Nevzat. “Tahammül”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIX, 381. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Aydın, Mehmet. “İslam’a Göre İlim”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1986): 1-18.
- Aydınlı, Abdullah Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul: İFAV Yay., 2011.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Şah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), X, 233. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Bağcı, H. Musa. Hadis Tarihi ve Usulü, Ankara: Bilay Yay., 2018.
- Başaran, Selman. “Amr b. Hazm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), III, 85. İstanbul: TDV Yay., 1991.

- Efendioğlu, Mehmet “Maktu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVII, 457. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Efendioğlu, Mehmet “Tedvîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), LX, 267. Ankara: TDV Yay., 2011.
- Hâkim en-Neysâburî, Marifetu Ulûmi'l-Hadis, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1977.
- Hatîb, el-Bağdâdî, Takyîdu'l-İlim, Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'n-Nebeviyye, 1974.
- İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlih, I-II, Tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi, İstanbul: Dâru'l-hadis, 2002.
- Karakaş, Ali, Hadis Oksidentalizmi ve Fuad Sezgin, İstanbul: Ensar Yay., 2018.
- Karakaş, Ali, Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı, İstanbul: Ensar Yay., 2018.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, Alternatif Hadis Metodolojisi, Ankara: Kitabiyat Yay., 2002.
- Koçyiğit, Talat Hadis Istılahları, Ankara: A.Ü. Basımevi, 1980.
- Koçyiğit, Talat. Hadis Tarihi, Ankara: TDV Yay., 1998.
- Kutluay, İbrahim “Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott”, YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa), 2014, s. 281-324.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-sahîh, I-V, Tahk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Trs.
- Özdemir, Ahmet “Hicri İkinci Asırdaki İlmî Ve Fikrî Tartışmaların Rebî' b. Habîb'in (Ö.175/792) el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eserine Yansıması”, JASSS, Number: 66 Spring II 2018, ss. 277-296.
- Özdemir, Ahmet, İbadiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsnedi, Şırnak Üniversitesi Yay., Şırnak 2018.
- Polat, Salahattin “Mürsel”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXII, 52. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Sezgin, Fuad. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Sezgin, Fuad. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Sezgin Fuad, Bilim Tarihi Sohbetleri, Söyleşi: Sefer Turan, İstanbul: Timaş Yay., 2018.
- Sezgin, Fuad, İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, İstanbul: Timaş Yay., 2018.
- Sıddîkî, M. Zübeyr. Hadis Edebiyatı Tarihi, Çev. Y. Ziya Kavakçı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004.
- Tülücü, Süleyman. “Ma'mer b. el-Müsenna”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVII, 551. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Umerî, Ekrem Ziya. Hadis Tarihi, Çev. İsmail Kara, Konya: Esra Yay., Trs.

www.ibtav.org/userfiles/file/Fuad_sezgin_istanbul_uni_konusma.pdf

<http://talid.org/downloadPDF.aspx?filename=87.pdf>

www.biyografya.com/biyografi/16909